

HAZAR BÖLGESİNİN HUKUKİ STATÜSÜ SORUNU VE TÜRKİYE’NİN BÖLGEYE YÖNELİK SİYASETİ

Yrd. Doç. Dr. Tuğba YOLCU

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

tyolcu@osmaniye.edu.tr

Özet

Enerji kaynakları günümüzde ulusal ve uluslararası siyasete yön veren önemli bir unsurdur. Günümüzde özellikle petrol savaşlara neden olabilecek bir öneme sahiptir. Enerji kaynakları açısından zengin bir alana sahip olan Hazar bölgesi ise günümüzde birçok devletin enerji siyasetinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle Sovyetler birliğinin yıkılması ile birlikte bölge üzerinde önemli siyasi mücadeleler başlamıştır. Enerji kaynaklarının siyasete yöne veren önemli bir unsur olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu mücadele içinde Türkiye jeopolitik konumu itibari ile kilit bir noktada yer almaktadır. Türkiye’nin bölgeye yönelik siyaseti geçmişten bu yana kanıksanmış batı eksenli politikalar kadar önemli olmakla birlikte bir o kadar da batı ile ilişkileri de etkileyebilecektir. Bu nedenle Türkiye’nin uygulayacağı politikalar, uluslararası siyaseti açısından önemlidir. Ancak bölgenin hukuki statüsünün henüz belirlenememiş olması bölge ülkeleri ve diğer ülkeler açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Hazar havzası üzerine anlaşılamayan durum ise hazar havzasının “Göl mü?” yoksa “Deniz mi?” olduğuna yönelik statü sorunudur. Bu açıdan çalışmamızda öncelikle Hazar havzasının hukuki statüsüne yönelik tartışmalara yer verilerek daha sonra Türkiye’nin bölgeye yönelik politika tercihlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hazar Havzası, Hukuki Statü, Türkiye, Enerji Siyaseti.

LEGAL STATUS PROBLEM OF CASPIAN REGION AND TURKEY’S POLICY TOWARDS THE REGION

Abstract

Today, energy sources are very important as it directs both national and international politics. Especially petroleum has a huge importance that can cause wars. Caspian region that has rich sources of energy has also an important role in energy politics of lots of countries. Political battles have been started on the region particularly after Soviet Union demolished. Turkey is playing a key role in this battle with its geopolitical position when

the importance of the energy is taken into account as a critical political issue. On one hand Turkey's politics; on the region is as important as the typical western politics on the other hand it can affect the relations with the western countries. For this reason, the politics that Turkey would apply is important for the sake of international politics. However, it is a big problem for the countries in and out of the region that the legal status of the region is yet to be determined. The problem with the Caspian Basin is about its status, whether it is a "Lake" or "Sea". From this point of, it will be first touched upon the discussions about the status of Caspian Basin and then the Turkey's political preferences intended for the region.

Keywords : Caspian Basin, Legal Status, Turkey, Energy Politics

مشكلة الوضع القانوني لمنطقة بحر قزوين و سياسة تركيا للمنطقة

الدكتور المحاضر المساعد *Tuğba YOLCU*

جامعة *Korkut Ata* العثمانية, كلية الاقتصاد والعلوم الادارية, قسم العلوم السياسية و الادارة العامة

tyolcu@osmaniye.edu.tr

المخلص

ان مصادر الطاقة في الوقت الحاضر هو عامل مهم في تشكيل السياسة الوطنية و العالمية. فلدية أهمية في امكانية ان يكون سبب في وقتنا الحاضر في حروب النفط. فان منطقة بحر قزوين الغنية بمصادر الطاقة فهي منطقة مهمة في سياسات الطاقة لكثير من الدول في الوقت الراهن. حيث بدأت المواجهات السياسية المهمة على المنطقة بالتزامن وبالأخص مع انهيار الاتحاد السوفيتي. عند النظر في أن مصادر الطاقة هي عنصر مهم في الاتجاه السياسي فان تركيا بحكم موقعها الجيوسياسي فانها داخل هذه المواجهه وفي مكان يعتبر كمفتاح. ان سياسة تركيا الموجهه للمنطقة من الماضي للحاضر مع الاهمية التي تأخذها الى سياسة محور و اتجاه الغرب المعتادة لذلك فهي يمكن أن تؤثر على العلاقات مع الغرب. لذلك السبب فان السياسات التي ستطبقها تركيا مهمة من ناحية السياسة العالمية. لكن هناك مشكلة مهمة موجودة من جانب دول المنطقة و الدول الاخرى و هي عدم تحديد الوضع القانوني للمنطقة بعد. هل الوضع الغير متفاهم عليه في حوض بحر قزوين هو البحيرة ؟ أم البحر ؟ فهذه مشكلة الوضع. في هذا الصدد ينبغي علينا في المقام الاول في دراساتنا اعطاء مكان حول الوضع القانوني لحوض بحر قزوين و من بعدها مناقشة سياسة تركيا التي تبغي ترجيحها في المنطقة.

الكلمات المفتاحية: حوض بحر قزوين, الوضع القانوني, تركيا, سياسات الطاقة.

1. GİRİŞ

Ekonomik ve stratejik bir öneme sahip olan Hazar havzası günümüzde statüsü nedeni ile olayların merkezinde yer alarak önemi sürdürmektedir. Avrasya bölgesinin ortasında yer alan Hazar, bu bölgenin doğusu ile batısı arasında köprü konumundadır. Sovyetler Birliği döneminde bölgeye kıyısı olan iki ülke Sovyetler Birliği ve İran'dı. Bu dönemde genel olarak bölgeye Sovyetler Birliği hakimdi. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra yeni kurulan devletler ile Hazar'a kıyısı olan devlet sayısı Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ile birlikte beşe yükselmiştir.

Bölgenin ekonomik yönden önemli bir gelir kaynağı yaratması yeni kurulan bu devletler ile birlikte bölge üzerinden pay alma yarışını arttırmış ve Hazar'ın statüsü sorunu daha da karmaşık bir hal almıştır. Hazar havzası büyüklüğü sebebi ile "Hazar Denizi" olarak isimlendirilse de Hazar havzasının göl ya da deniz olduğuna yönelik bir anlaşma sağlanamamıştır. Kıyıdaş ülkelerin bu konuda da fikir ayrılıkları olduğu görülmektedir.

Bölgenin ekonomik kaynaklarının paylaşımı bölgenin statüsünün ne olacağı konusu ile alakalı olduğundan beş kıyıdaş devlet hala bir anlaşmaya varamamıştır. 1980'lerde bölgede petrol yataklarının ortaya çıkması ile ekonomik olarak önemi daha da artmıştır. Zengin petrol yataklarına sahip bölgede bu kaynakların paylaşımı bir sorun teşkil etmiş ve kıyıdaş ülkeler sorunun çözümünde hemfikir olamamışlardır. Ayrıca bölgenin petrol yönünden zengin olması batılı büyük devletlerinde ilgisini çekmiştir. Statü sorunu bölge devletleri yanında batılı devletler içinde önemli bir konu olmuştur. Bu durum ise bölgeye yönelik uluslararası siyasetin yönünü belirlemede etkili olmuştur.

Petrol ve doğalgaz günümüzde ihtiyaç duyulan önemli kaynaklar arasındadır. Hazar Bölgesi'nin petrol ve doğalgaz kaynakları, Türkiye ve Avrupa'nın artan enerji ihtiyacının karşılanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye, artan enerji ihtiyacını karşılamak için Hazar bölgesindeki kaynaklardan diğer batılı devletler gibi yararlanmak istemektedir. Bunun yanında batı ile Hazar Bölgesi arasında enerji koridoru durumunda olan Türkiye bu avantajdan da faydalanmak ve bunu ekonomik ve politik açıdan bir kazanç dönüştürme gayreti içindedir. Bu nedenle Türkiye'nin bölgeye yönelik siyaseti Türk dış politikası açısından önemlidir.

Çalışmamız da ilk olarak, bölgenin genel olarak tanınması açısından, Hazar'ın coğrafi ve ekonomik özelliklerine kısaca yer verilmiştir. Daha sonra Hazar'ın statüsü ile ilgili anlaşmalar ele alınmıştır. Bu değerlendirme yapılırken Sovyetler Birliği döneminden önce yapılan ve Sovyetler birliği döneminden sonra yapılan anlaşmalar olarak dönemsel bir ayrıma gidilmiştir. Diğer bölümde Hazar'ın göl ya da deniz olması yönündeki teorik yaklaşıma yer verilerek bu açıklamaların ardından kıyıdaş devletlerin Hazar'ın statüsü konusundaki görüşlerine değinilmiştir. Diğer bölümde ise Türkiye açısından Hazar bölgesine yönelik bir değerlendirme yapılarak sonuç kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

2. HAZAR'IN COĞRAFİ VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Hazar bölgesinin hukuki statüsünü incelemeyen önce coğrafi özelliklerine değinmek yararlı olacaktır. Hazar denizi uzunluğu 1204 kilometredir ve yaklaşık 371.000 km²'lik bir alanı kapsayan neredeyse Japonya büyüklüğünde bir alandır. Hazar'ın ortalama derinliği 184 m ve en büyük derinlik oranı ise 1025 m'dir (Cabbarlı, 2006).

Hazar'a kıyısı bulunan ülkeler; Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Kazakistan, İran ve Türkmenistan olmak üzere beş devlettir. Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen

kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanmıştır. Hazar kıyılarının kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 1200 km olup, doğudan batıya genişliği de 210 km ile 490 km arasında değişmektedir. Hazar Havzası'na 10 büyük akarsu dökülmektedir (Çolakoğlu, 1998: 107.) Hazar'da çoğu oldukça küçük olmak üzere 50 kadar ada vardır. Büyüklüğü, tuzluluğu ve doğal zenginliklerinden dolayı Hazar, hep deniz olarak tanımlanmıştır.

Hazar havzası doğal kaynaklar açısından oldukça zengindir. Hazar'da balıkçılık önemli bir gelir kaynağıdır. Bölge dünya havyar ihtiyacının yüzde 90'ını karşılamaktadır (Bilici, 1998: 43). Hazar Bölgesinde ispatlanmış petrol rezervlerinin toplam dünya kaynaklarının yaklaşık yüzde 3'ünü; dünya doğalgaz rezervlerinin de yüzde 7'sine sahip olduğunu bilinmektedir. Tahminlere göre, göre savaş ya da herhangi bir kargaşa sebebiyle Ortadoğu'nun enerji arzı kesintiye uğrarsa Hazar bölgesi bu enerji açığını kapatabilecek kapasitededir (Aras ve Okumuş, 2000: 67). Hazar havzaları kanıtlanmış ve muhtemel rezervleri tahmini olarak petrol 48 milyar varil ve doğal gaz 292 milyar metreküptür. Tahmin edilen petrol ve doğalgaz rezervlerinde ise Avrupa'dan öndedir (www.eia.gov, 2013)

1991'e kadar Hazar bölgesinin kıyıdaş devletleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve İran olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Azerbaycan, Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan kıyıdaş devlet durumuna gelmiş ve İran'la birlikte bu devletlerin sayısı beşe yükselmiştir. Hazar'ın büyük oranda keşfedilmemiş enerji rezervleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından önemli oranda uluslararası yatırıma açılmıştır. En büyük ve verimli petrol ve doğal gaz sahaları güney Hazar Bölgesinde Azerbaycan ve Türkmenistan'a ait bölgelerde keşfedilmiştir (Küçükaksoy, 2002: 147). Bununla birlikte Hazar'ın hukuksal tartışmaları gündeme gelmiştir. Zengin petrol ve gaz rezervlerine sahip olduğu için Hazar sadece kıyıdaş devletlerin değil, aynı zamanda büyük devletlerin de ilgi alanı olduğu için Hazar'ın hukuki statüsü problemi 1994'den itibaren uluslararası bir sorun haline gelmiştir (Cabbarlı, 2006). Bu nedenle Hazar bölgesinin statüsü ile ilgili birçok anlaşma yapılmıştır. Ancak bu anlaşmalar neticesinde henüz Hazar bölgesinin statüsü net bir şekilde ortaya konmamıştır.

3. HAZAR'IN STATÜSÜ İLGİLİ ANLAŞMALAR

Hazar'ın statüsüne yönelik anlaşmaları Sovyetler birliğine kadar olan dönem ve Sovyetler birliği sonrası dönem olarak ele alınmıştır.

3.1. Sovyetler Birliği Dönemine Kadar Olan Anlaşmalar

İlk anlaşma 1729 yılında Rus ve Pers İmparatorlukları arasında yapılan Reşt Antlaşması'dır. Bu anlaşma iki imparatorluğa Hazar üzerinde ticaret ve seyahat özgürlüğü vermiştir. İkinci olarak değinilmesi gereken anlaşmalar ise Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828)

anlaşmalarıdır. Bu iki anlaşmanın, imzalandıkları şehirlere göre anlamları önemlidir. Gülistan ilçesinin Karadağ'da, Türkmençay'ın ise Güney Azerbaycan'da bulunan iki şehir olması, dönemin siyasi gelişmelerine de ışık tutmaktadır. İranlılar açısından tarihlerinin en onur kırıcı anlaşması olarak da görülen bu iki anlaşma sonucunda, Ruslar Hazar'da donanma bulundurma hakkını almışlardır. Hatta bu anlaşma ile Trans-Kafkasya tamamen Rus kontrolüne geçmiştir (Şir, 2008: 121).

1917'de Çar hükümeti devrildikten sonra Sovyetler tek tarafı olarak İran'la imzalanmış bütün anlaşmaların geçersiz olduğunu ilan etmişlerdir. Daha sonra 28 Şubat 1921'de Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü yeniden ele alınarak Moskova Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın 4. Maddesi Rusya ile İran arasındaki sınırın Hazar'da sona erdiğini ifade etmekte, 8. Maddesi ise sadece Rusya'nın Hazar'da savaş gemisi bulundurma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir (Cabbarlı, 2006). İki taraf Hazar'da kendi bayrakları altında seyrüsefer konusunda eşit haklara sahip olacaklardı (Dabiri, 1994: 30-31). Bu anlaşma, egemenlik değil kullanım biçim ve yöntemlerini açıklayan rejim anlaşmasıdır (Şir, 2008: 121).

27 Ağustos 1935 tarihli Antlaşmanın 14. ve 15. maddelerinde de seyir özgürlüğü yeniden teyit edilmiş, ayrıca 10 millik balıkçılık bölgesi tesis edilmesine rağmen bu konuda resmi bir sınır çizimi olmamıştır (Croissant, 1996: 27). Buna göre, İran Hazar'ın güneyindeki Astara-Hasangülü hattının güneyine sahip olmuş ve böylece SSCB Hazar'ın yüzde 90'ına sahip olmuştur (www.radikal.com.tr, 2008).

25 Mart 1940'ta Tahran Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma büyük ölçüde 1935 Antlaşması'nın hükümlerini teyit etmektedir (Çolakoğlu, 1998: 109). Ayrıca üçüncü ülkelere ait gemilerin geçişlerine de kısıtlama getirilmiş, hatta üçüncü ülke vatandaşlarının gemi personeli olması dahi yasaklanmıştır.

1970 yılında SSCB Petrol Bakanlığı'nın, Hazar'da idari bir bölünme yapılmasını öngören bir emir yayınlanmıştır. Bu emre göre, Hazar'ın SSCB idaresindeki kuzey bölümü Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında idari olarak bölünmüştür. 1970 yılında yapılan bu idari ayrımın geçici olarak Hazar'a uygulandığı görülmektedir. Ancak bu idari bölünme dahi, İran'a ilişkin bir sınır tanımı içermediğinden, günümüzde Hazar'ın statüsü ya da sınırlarının tanımlanmasında kullanılamamaktadır (Şir, 2008: 122). Sovyetler Birliği döneminde yapılan anlaşmalara baktığımızda genel olarak bölgede Sovyet Rusya'nın hakimiyetinin daha da ağır bastığını görmekteyiz.

3.2. Sovyetler Birliği Sonrası Yapılan Anlaşmalar

Yeni devletler 1991 yılında SSCB'nin taraf olduğu anlaşmalardan doğan hak ve sorumlulukları kabul ettiklerini deklare eden Alma-Ata Anlaşması'nı imzalamışlardır.

Ancak SSCB parçalanmış ve varisi olan devlet Rusya ile diğer bağımsız devletler ayrı topraklarda ayrı devletler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu durumda Hazar, hukuki olarak devamlılığı kalmamış, hukuki statüsü ve dolayısıyla rejimi tanımlanmamış (ya da eksik olarak tanımlanmış) bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (Şir, 2008: 122-123).

20 Eylül 1994 tarihinde “Asrın Anlaşması”, Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de, Azerbaycan Milli Petrol Şirketi SOCAR ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu (FOCC) arasında imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasıyla Hazar’ın statüsü problemi gündeme girmeye başlamıştır (Gayıbov, 2005: 23).

1995’te Hazar’a kıyısı olan devletler, Hazar’ın yasal statüsü konusundaki görüşmeler için kalıcı bir mekanizma hakkında fikir birliğine varmış ve bu mekanizmayı Ortak Çalışma Grupları olarak belirlemişlerdir. Bu grupların başında her devletin Dışişleri Bakanlığı’ndan konu ile ilgili yasal yöneticileri bulunacaktı. 1995’te Tahran ve Almatı’da gerçekleştirilen ilk toplantılarda Rusya dışındaki ülkeler, Birleşmiş Milletler Anlaşması’nın konu ile ilgili özellikle bölgesel bütünlük, silahsızlanma, çevrenin korunması ve deniz ulaşımının serbestliği gibi hükümleri kabul ettiklerini teyit etmişlerdir (Saraç, 2007).

1996’da Rusya diğer devletleri ikna etmek amaçlı olarak daha önce karasuları için önerdiği 12 mili 45 mile çıkarmıştır. Ortada kalan kısım ise ortak kullanımda olacaktı. Kıyı ülkeleri ise 45 milde deniz tabanını dilediğince kullanacak, deniz yüzeyi ise birlikte kullanılacaktı. Azerbaycan öneriyi reddetmiştir (www.radikal.com.tr, 2008). Çünkü Azerbaycan zenginlikleri bu bölgenin dışında bulunmaktadır.

Mart 1996’da imzalanan resmi hükümetler arası anlaşma ile Rusya, Azerbaycan petrolünün kendi bölgesinden güvenli geçişini garanti ederek, Azerbaycan’ın kendi açık deniz petrol yataklarında denizaltı kaynaklarını işleme ve üretme hakkını da tanımıştır (Saraç, 2007). Kıyıdaş devletler arasında bu konuda ilk olarak, 1997 yılında Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar’ın hukuksal statüsü konusunda bir sözleşme imzalanıncaya kadar, “orta hat boyunca sektörlerin sınırlarına bağlı kalmak için” mutabakata varılmıştır. Yine 1997 yılında Kazakistan ile Türkmenistan, kıyıdaş devletler Hazar için yeni bir statü üzerinde anlaşıncaya kadar, Sovyet dönemi boyunca bölümlere dayalı orta hat boyunca Hazar’ı sektörlere bölme konusunda mutabakata vardıklarına dair bir bildiri imzaladı. Bir yıl sonra ise 1998 yılında Kazakistan, Rusya ile Kuzey Hazar’ın deniz yatağını iki ülke arasında orta hat boyunca taksim eden iki taraflı bir anlaşma imzalanmıştır (Bahgat, 2004: 123). İran ve Türkmenistan, bu bağımsız ikili anlaşmayı tüm taraf ülkelerin Hazar kaynaklarından eşit pay almasını amaçlayan “Hazar Denizi’nin yasal statüsü hakkındaki tüm kararların beş taraf ülkenin oybirliği ile alınması konusundaki geri dönülmez prensip”e aykırı olduğu gerekçesi ile protesto etmişlerdir (Saraç, 2007).

Rusya, su yüzeyinin ortak kullanımı konusunda taviz vererek, Temmuz 1998’de Kazakistan ile Hazar’ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağı için ortay hat prensibini,

su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma imzalamıştır. Ardından 9 Ocak 2001’de Azerbaycan’la da benzer nitelikte bir anlaşma imzalamıştır (Saraç, 2007).

Hazar’a kıyısı olan devletler Hazar’ın hukuki statüsüyle ilgili sürekli bir mekanizma olarak 1995 yılında oluşturdukları çalışma grubunun tüm çabalarına rağmen Hazar Denizi’nin hukuki statüsü konusunda, beş kıyıdaş ülkenin devlet başkanının katılımıyla gerçekleşen ilk zirve toplantısı ancak Nisan 2002 yılında Türkmenistan’ın başkenti Aşgabat’ta yapılabilmıştır. İlk kez bir araya gelen beş ülke lideri; tüm hazırlıklara rağmen Aşgabat zirvesinde bir ilerleme sağlayamamıştır. Zirve, bir sonuç bildirisi dahi yayınlanamadan sona ermiştir. Üzerinde görüş birliğine varılan tek nokta, soruna güç kullanarak çözüm aranmaması olmuştur (Purtaş, 2004).

Daha sonra 2003 yılında Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya arasında üçlü anlaşma yapılarak görüşlerini bir noktada toplayarak somut sonuca varmışlardır. Bu anlaşmaya esasen deniz dibi milli sektörlere bölünecek ve diğer beş devlete deniz sularının yüzeyini kullanma imkânı sağlanacak ve her bir ülkenin deniz dibindeki hidrokarbon kaynaklarının kullanımına imkân sağlanacaktı (Gayıbov, 2005: 22).

Nisan 2004 ve Ocak 2005’te 5 ülke arasında tekrar zirve toplantıları yapılmıştır. Ancak bu toplantıdan sonra da bir sonuç alınamamıştır. Son olarak Ekim 2007’de bir araya gelen 5 ülke bu zirve toplantısında bir sonuç bildirgesi yayınlamışlardır. Buna göre Hazar’ın hakimiyeti 5 kıyıdaş ülkede olması gerektiği ve kaynaklarında 5 ülke tarafından kullanılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ancak Hazar’ın statüsü konusunda bir uzlaşma sağlanamamıştır (Terzioğlu, 2008: 33).

Ekim 2007’de İran’da Hazar’a kıyısı olan ülkelerin liderleri toplantısının ikincisi düzenlendi. Toplantı sonunda beş kıyıdaş devlet bir bildiri imzaladı, ancak Hazar’ın statüsü konusunda yine nihaî bir uzlaşmaya varılamamıştır. Toplantıda Hazar’a kıyısı olan ülkeler liderler zirvesinin üçüncüsünün 2008 yılının Kasım ayında Azerbaycan’da gerçekleştirilmesi kararlaştırılarak bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride Hazar’ın kullanım ve güvenliğine yönelik tedbirler alınmıştır. Hazar ile ilgili olarak, Hazar’ın hâkimiyetinin sadece beş ülkeye ait olduğu ve buradaki kaynaklardan sadece bu beş ülkenin yararlanabileceği; Hazar’a kıyısı bulunan beş ülkenin hiçbir zaman karşı tarafa saldırmak için bu denizi kullanmayacağı; kıyıdaş ülkelerden hiçbirinin, başka bir ülkenin Hazar’a kıyısı bulunan bir ülkeye saldırmaması için topraklarını kullanmasına izin vermeyeceği; Hazar’ın statüsünü belirlemek için müzakerelerin, uluslararası kurallar, hukuksal eşitlik ve barışçıl bir yöntem çerçevesinde devam edeceği ve Hazar’ın statüsü belirlenene kadar komşu ülkelerin gemilerine kendi bayraklarını asacaklarına ilişkin ilkeler yer almıştır (Ertan, 2007).

Daha sonraki zirvede ise İran’ın katılmadığı bir toplantı yapılmış ve daha çok statü sorunu yerine Bağımsız Devletler Topluluğu konusunda görüşmeler yapılmıştır. 2010 yılında ise

Bakü’de yapılan toplantıda 5 ülkenin imzaladığı bir bildiri yayınlanarak Hazar’a kıyısı olan ülkelerin egemenliklerini tanıdıkları hatırlatılarak, Hazar Denizi’nin hukuki statüsü konusundan başlatılan çalışmanın devamının getirilmesi için bundan sonrada çalışmalara devam edileceğini ifade edilmiştir (www.cumhuriyet.com.tr, 2010)

4. HAZAR HAVZASININ STATÜSÜ SORUNU VE KIYIDAŞ ÜLKELERİN GÖRÜŞLERİ

Deniz ile göl arasındaki en büyük fark şudur; devletlerin genellikle göldeki payları üzerinde tam bir egemenlik tanımlanmaktayken, denizde tam egemenlik kararı bölgenin sınırlarına kadar uzanmaktadır. Hazar’ın ‘deniz’ olarak kabul edilmesi durumunda, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne göre her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, Hazar havzası Azerbaycan, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve İran devletleri arasında beş ulusal sektöre bölünecektir. Diğer bir taraftan, Hazar’ın ‘göl’ olarak kabul edilmesi durumunda, kıyıdaş her ülkenin, kıyısından belirli bir uzaklığa kadar kendine ait bölgesi olacak ve ortada kalan bölüm ise ortak olarak kullanılacaktır. Böylelikle Hazar, uluslararası deniz hukuku kurallarının yetki alanına girmeyecektir (Kona, 2005: 116).

Hazar’ın statüsünü belirleme tartışmaları sürerken, Hazar Havzası’nın yasal statüsünü tanımlama konusunda üç genel yaklaşım söz konusudur:

İlk yaklaşım sınır gölü yaklaşımıdır. Buna göre Hazar, uluslararası kara sınırlarının ortay hatta kadar denize uzatılması yoluyla oluşturulacak ulusal sektörlere bölünmeli, kıyıdaş devletler kendi sektörlerindeki su yüzeyi, deniz ulaşımı, biyolojik kaynakların kullanımı ve deniz dibi üzerinde mutlak egemenliğe sahip olmalıdır. Hazar kıyı devletleri arasında deniz yatağı ve su yüzeyi de dahil olmak üzere eşit alanlara ayrılmak durumundadır (Oğan, 2005).

İkinci yaklaşımda 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi esas alınmaktadır. Bu görüş sahipleri, birinci görüşe daha yakın olsalar da Hazar Denizi’nin yatağının kıyı ülkelerine bağlı bölümlerinin eşit bir şekilde bölünmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Açık deniz yaklaşımına göre ise Hazar’ın 1982 BM Deniz Hukuku sözleşmesinin 3. ve 57. maddelerine göre, 12 millik kara suları ve ortay hattı ihlal etmeyecek şekilde 200 mile kadar “münhasır ekonomik bölgeler” belirlenmelidir. Hazar deniz olarak kabul edilmesi durumunda Hazar Denizi okyanus denizlerinden çok küçük olduğundan dolayı öngörülen bölmelerin Hazar’da yapılmasının imkansız olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü 1982 BM Deniz Hukuku sözleşmesinde mevcut olan milli bölümler Hazar’a uygulandığında bu bölünmeler birbirilerine karışmaktadır. Birkaç devletin nezaret bölgeleri birbirileriyle karışırsa o zaman her bir devlet kendi arazisini orta hattın dışına taşırmamalı. Buradan da görüldüğü gibi eğer Hazar deniz olarak kabul edilirse sonuçta yine de orta hatta göre bölünmelidir (Gayıbov, 2005: 29).

Hazar'ın statüsüne ilişkin bir diğer görüş olarak, Hazar'ın özel bir su havzası olduğu ve statüsü belirlenirken tek başına deniz hukuku ilkelerinin ve uluslararası göllerin bölünmesindeki uygulamanın mümkün olmayacağı ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre Hazar'da denizin her ülkenin yetki alanına giren kısımları dışında ortak kullanım uygulanması gibi geleneksel olmayan yöntemlerin uygulanması savunulmaktadır (Ünal, 1999: 21).

Uluslararası göllerin kullanımına ve paylaşımına ilişkin geniş geçerliliği olan hukuk kurallarının varlığından söz etmek olanaksızdır. Dolayısıyla burada önemli nokta kıyıdaş devletlerin uzlaşmasıdır. Bugüne kadar Hazar'ın paylaşımı ve kullanımı için iki önemli öneri sunulmuştur. Biri ortak kullanım olan “condomnium”, diğeri ise ortak egemenlik görüşü ile “sektörel paylaşım” görüşüdür (Gayıbov, 2005: 27). Asıl olarak baktığımızda tek bir sonuç çıkmaktadır ki sorun Hazar Havzasının göl ya da deniz olması değil kıyıdaş devletlerin anlaşma sağlamasıdır. Ancak göl ya da deniz olması konusunda kıyıdaş devletlerin görüşleri kendi çıkarları doğrultusunda farklılık göstermektedir.

Sovyetler Birliğinin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan kıyıdaş ülkeler kendi ekonomik menfaatleri doğrultusunda Hazar havzasının statüsüne yönelik farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu bölümde beş kıyıdaş devletin hazar havzasının statüsüne yönelik görüşlerine yer verilmiştir.

4.1. Rusya'nın Görüşleri

Avrasyacılık düşüncesi çerçevesinde Rusya, Hazar Denizi bölgesini Rusya'nın menfaat ve nüfuz alanı olarak görmüş ve bölgeye kendisinden başka bir gücün hakim olmasını engellemeye yönelik stratejiler uygulamıştır (Vural, 2006: 71). Sovyet Rusya dönemi anlaşmalarına da baktığımızda Rusya'nın hakimiyeti açıkça görülmektedir. Rusya konu ile ilgili üç değişik politika izlemiştir.

İlk olarak klasik görüşünde Rusya, Hazar'ın 1921 Rusya-İran ve 1940 SSCB-İran anlaşmalarında Hazar'ın hukuki statüsünün belirlendiğini ve söz konusu anlaşmalarda münhasır egemenlik alanının yalnız balıkçılık için tanınan 10 millik kıyı şeridinden ibaret olduğunu, bunun dışında kalan bölgedeki suların ortak kullanıma açık olduğunu ve Hazar'a kıyıdaş devletlerin bu sulardan eşit haklarla yararlanabileceğini ileri sürmektedir (Cabbarlı, 2006). Rusya bu düşüncesi ile Hazar'ı kapalı bir havza olarak görmekte ve uluslararası kullanıma kapatmaktadır.

İkinci olarak Rusya Kasım 1996'da tutum değişikliğine giderek yeni bir öneri ileri sürmüştür. Rusya'nın yeni önerisine göre, her kıyıdaş ülke 45 deniz millik bir münhasır milli bölgeye sahip olacaktı ve bundan sonraki kısımlar ise beş kıyıdaş ülkenin ortak kullanımına sunulacaktı. Rusya'nın bu tutum değişikliğine gitmesinin sebebi bölgedeki politik-ekonomik menfaatlerin artan karmaşıklığından kaynaklanmıştır. Rusya'nın bu

önerisini de İran desteklerken, Azerbaycan ve Kazakistan karşı çıkmış, Türkmenistan sessiz kalmıştır (Purtaş, 2004).

Son olarak, Rusya Hazar'ın statüsü konusunda tutumunu biraz daha değiştirerek Kazakistan ile 6 Temmuz 1998 tarihinde imzalanan anlaşma ile Rusya'nın, "deniz dibi bölünebilir, ancak su kütlesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tabidir" görüşünü benimsediği, Hazar için "ortak kullanım" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaştığı görülmektedir (Çolakoğlu, 2008: 110) Mayıs 2003'te ise Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan ile birlikte Hazar'ın deniz yatağının taksimi konusunda "orta hat" yöntemine dayalı üç taraflı bir anlaşmayı imzalamıştır. Bu yöntem göre, münhasır ekonomik bölgelerin genişliği, devletlerin kıyı çizgilerinden paralel ve eşit uzaklıkta olan orta bir hattın çizilmesi yoluyla çözümlenmiştir (Terzioğlu, 2008: 37).

Rusya'nın bu değişen tutumlarında ekonomik çıkarları gözetmesi yatmaktadır. Rusya bölge kaynaklarını kontrol altında tutup ucuza aldığı enerjiyi, dünya pazarlarına pahalıya satmak ayrıcalığını sürdürmek istemektedir.

4.2. Azerbaycan'ın Görüşleri

Azerbaycan ilk olarak Hazar'ı göl olarak kabul etmiştir. Almanya, Avusturya ve İsviçre arasında paylaşılan Konstanz Gölü ve İsviçre ve Fransa arasında paylaşılan Cenevre gölünde uygulanan bu sistem Azerbaycan'ın tezine örnektir (Terzioğlu, 2008: 37). Bu durumda, Hazar ya tamamen ulusal sektörlere bölünmeli veya ortak kullanıma açılmalıdır. Azerbaycan Hükümeti Hazar'ın milli sektörlere bölünmesini tezini benimsemiştir. Sektör bölgesi prensibine göre Hazar sahilinin %19'u Azerbaycan'a, %16'sı Rusya'ya, %14'ü İran'a, %22'si Türkmenistan'a, %29'u ise Kazakistan'a ait olacaktır (Cabbarlı, 2006). Azerbaycan'ın bu görüşü 1995 Anayasası'nda da yer bulmuştur. Buna göre "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Havzası'nın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olan kısmı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz parçasıdır (mad. 11/II).

Azerbaycan ikinci bir teklif olarak Hazar'a "açık deniz" statüsünün uygulanabileceğini ileri sürmüştür. Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanınmasından çok, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanlarına bölünebilmesidir. Ancak Hazar'ın hukuksal statüsü kesin olarak belirleninceye kadar, Azerbaycan her kıyı devletinin kendi bölgesinde kalacak şekilde petrol ve doğal gaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır (Cabbarlı, 2006).

4.3. Türkmenistan'ın Görüşleri

Uluslararası petrol ve doğalgaz piyasasına yeni giren bir ülke olmasına rağmen, sahip olduğu petrol ve gaz rezervleri ile Türkmenistan güçlü bir konuma sahiptir. Diğer dört ülkeye göre Türkmenistan'ın Hazar'la ilgili tutumu daha belirsiz ve esnek. Belirli bir

tutumunun olmaması da onu bölgede gelişen olaylara uzak kalmasına neden olmuştur. Türkmenistan ilk önce Azerbaycan ve Kazakistan tarafının ileri sürdüğü ulusal sektörlere bölünmesi tezini savunmuştur. Ancak daha sonra bu tutumunu değiştirerek 45 millik münhasır yetki alanı dışında kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık bir alan tesis edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Bugün Türkmenistan Rus-İran çizgisinden uzaklaşmıştır. Azerbaycan ile arasında sorun olan Azeri ve Çırag petrol yatakları 45 millik kıyı şeridinin daha ötesinde olduğu için Türkmenistan'ın Hazar'ın milli sektörlere ayrılmasını desteklediği söylenebilir. Aralık 1998'de Hazar'ın statüsünün ele alındığı Moskova toplantısında Türkmenistan, Hazar'ın beş "bağımsız denize" bölünmesini teklif etmiştir (Cabbarlı, 2006).

Bu arada Türkmenistan ve İran, Hazar'ın kuzeyindekilere karşı bir ittifak içine girerek 2003 yılında Hazar'ın güney sektörünün taksimine ilişkin bir anlaşma imzalayan iki ülke uluslararası hukukun ilke ve normlarına ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne uygun olarak deniz yatağının paylaşımı konusunda anlaşmışlardır. Ancak anlaşma, bu ilkelerin neyi içerdiğini belirlememekle birlikte, iki ülkenin her bir Hazar devletinin Hazar'ın % 20'sine sahip olması gerektiği ve beş eşit parçaya taksiminden yana olduğu izlenimini vermektedir. Böylece Hazar'da İran ve Türkmenistan, kuzeyde Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın oluşturduğu uzlaşmaya karşı bir tutum sergilemektedir (Terzioğlu, 2008: 37).

İran gibi Türkmenistan da Hazar'da sınırların çizilmesi veya kaynakların bölüşülmesini karara bağlayan ikili anlaşmaya taraf olmamıştır (Şir,2008:127). Ayrıca Rusya'nın Kazakistan ve Azerbaycan'la yaptığı anlaşmalara karşı çıkmış ve tüm kıyıdaş devletlerin oybirliğiyle karar alınması gerektiğini açıklamıştır (Purtaş, 2004).

4.4. Kazakistan'ın Görüşleri

Kazakistan'ın durumu Azerbaycan ve Türkmenistan'inkinden daha hassastır. Gelişen bir ülke olması ve Rusça konuşan nüfusunun büyüklüğü yüzünden Moskova'dan kendisini daha fazla uzaklaştıramamaktadır. Bu nedenle Hazar'ın hukuki statüsü konusunda yapılan bütün görüşmelerde Kazakistan uzlaşmacı bir tutum sergilemektedir (Cabbarlı, 2006).

Kazakistan, Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan ile benzer görüşleri benimsemiştir. Azerbaycan, Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlere bölünmesini savunurken, Kazakistan'ın deniz yatağının paylaşılması ve Hazar sularının ise belirli bir münhasır yetki alanının dışında ortak kullanılması görüşünü benimsediği görülmektedir (Terzioğlu, 2008: 39).

12 Kasım 1996'da Aşabat görüşmelerinde ise Kazakistan Hazar'ın uluslararası hukuk normlarına uygun olarak münhasır yetki alanının ve balıkçılık bölgeleri sınırlarının belirlenmesini ve deniz tabanının milli sektörlere ayrılmasını istemiştir. Kazakistan, deniz tabanının tamamen bölünmesini kabul ederken su, kitesinin ortak kullanılmasını kabul etmekle, Hazar'ı sınır gölü olarak değerlendirdiği izlenimi vermektedir (Cabbarlı, 2006).

4.5. İran'ın Görüşleri

Petrol ve doğal gaz zengini olan İran'ın kalkınma stratejisi, enerji kaynakları üzerinedir. Bu bağlamda Hazar gibi bir bölgeye komşu olup buraya ilgisiz kalması beklenemez. Rusya gibi İran da Hazar Denizi'nin sektörel bölünmesine güçlü biçimde karşı çıkmaktadır (Küçükaksoy,2002: 153). Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan Hazar'ın kuzey bölgesi deniz tabanının bölünmesi hakkında anlaşma imzaladıklarında İran bu anlaşmayı tanımayacaklarını ifade etmiştir. İran, Hazar'ın bugünkü statüsüne karşı olan herhangi bir iki taraflı anlaşmanın geçerli olmayacağını açıklamıştır. İran, daha sonra beş sahil devletin adaletli pay alması gerektiğini kaydetmiştir. İran Hazar'ın hukuki statüsünün halledilmesinde Hazar'ın beş sahil devlet arasında beraber paylaşımı prensibini ileri sürmektedir (Cabbarlı, 2006). Eşit paylaşım esası uygulanırsa İran'ın Hazar'daki payı %20'ye çıkacaktır. İran bu tezini kabul ettirmek için silahlı kuvvetlerini de kullanmıştır. Ancak İran'ın sert tutumuna sadece Azerbaycan değil Rusya da tepki gösterince İran, tutumunu yumuşatarak, ısrarla savunduğu eşit paylaşım tezi yerine hakkaniyete uygun paylaşımından söz etmeye başlamıştır. Hakkaniyete uygun paylaşımından söz eden İran, yine Hazar'ın ortak kullanım tezini ve Hazar'ın silahtan arındırılmasını gündemde tutmaktadır. İran bu şekilde bölge ülkelerin tek taraflı projelerini baltalamayı ve ABD başta olmak üzere dış güçlerin bölgeye girişine engel olmayı amaçlamaktadır (Purtaş, 2004).

Hazar'da çıkarılan petrolün batı ülkelerine taşınması ve batı ülkelerinin bölgeye olan ilgisi, İran'ı endişelendirmektedir. Bölgedeki petrol İran petrolüne olan talebi azaltacak ve petrol fiyatlarının azalmasına sebep olacaktır. Bu yüzden, İran, Hazar petrollerinin eşit paylaşımından yana olmuştur. İran, statü sorununun ancak İran ve Rusya arasında çözülebileceğini, diğer ülkelerin ise alınacak kararlara uyması gerektiğini savunmaktadır (Saraç, 2007).

Kıyıdaş ülkelerin görüşleri bölgeden elde edecekleri ekonomik çıkarlara göre değişmektedir. Bu yüzden kıyıdaş devletler tarafından bir mutabakata varılamamıştır. Kıyıdaş devletlerden Türkmenistan ve Kazakistan konuya biraz pasif yaklaşmaktadır. Konunun Azerbaycan, İran ve Rusya arasında çözümlenmesi sorunu büyük oranda çözeceği görülmektedir.

5. TÜRKİYE'NİN HAZAR BÖLGESİNE YÖNELİK ULUSAL VE ULUSLARARASI SİYASETİ

Günümüzde, uluslararası siyaset arenasında ekonomik olgular büyük önem kazanmıştır. Dış politika artık sadece barış ve güvenliğin korunmasıyla değil, refahın sağlanmasıyla da ilgilidir. Unutulmamalıdır ki barışın korunması ile ekonomik ve sosyal amaçların gerçekleştirilmesi birbirleriyle bağlantılı öğelerdir (Tuncer, 2009: 95). Uluslararası ilişkilerde barışçıl ortamlar ekonomik işbirliğini de arttıracaktır. Bu nedenle enerji arzı açısından güçlü bir konumda bulunan hazar havzasına yönelik Türkiye'nin uygulayacağı

siyaset ekonomik ilişkileri de etkileyecektir.

Enerji arzı üzerine siyasi alanda yaşanan güç savaşı ülkelerin uluslararası siyasetin yön vermede etken durumdadır. Bu noktada enerji arzı güvenliğini sağlamanın en iyi yolu arz çeşitliliğini sağlamaktan geçmektedir, yani ne kadar çok üretici bölge olursa enerji piyasası o derecede istikrara kavuşabilecektir. Bu sebeptendir ki Ortadoğu'daki savaşlar ve siyasi gerginlikler, bu bölgeden sağlanan enerjiye olan bağımlılığı azaltma eğilimi doğurmuştur (Bahgat, 2005: 5).

Türkiye'nin toplam ithalatının yaklaşık yüzde 9'u ham petroldür. Bir ülkenin ekonomisinin petrole bağımlılığını ölçmekte bir kıstas olan bu oran, genellikle artmaktadır. Ülke ekonomisinin petrole bağımlılığının bir diğer göstergesi ise, GSMH'den net petrol ithalatı için ayrılan pay olarak kabul edilmektedir. Türkiye, milli gelirinin yüzde 2'den fazlasını net petrol ithalatı için harcamaktadır (Yüce, 2007: 44). Bu açıdan bakıldığında Türkiye açısından Hazar havzasının diğer batılı ülkeler kadar önemli bir yeri vardır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Hazar havzasında yeni bir konjonktür ortaya çıkmıştır. Bağımsızlıklarını kazanan ülkeler konumlarını sağlamlaştırmaya çalışırken, bölgesel güçler arasında da bir etki mücadelesi başlamıştır (Kasım, 2009: 1). Türkiye bu mücadelenin içinde tarihi, ekonomik ve stratejik bir yeri vardır. Türkiye'nin kıyıdaş ülkeler ile tarihi bir bağının olmasının yanında ekonomik olarak da bir bağ vardır. Türkiye'nin bölge ülkeleri ve Avrupa arasında bulunarak bu ülkelerle Avrupa arasında bir köprü durumunda olması Türkiye'nin jeopolitik önemini arttırmaktadır. Bu nedenle Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte bölgeye yönelik daha aktif bir siyaset içine girmiştir.

Bu aktif siyaset içinde Türkiye bir yandan kardeş cumhuriyetlerin bekası için önemli sonuçlar doğuracak "statü" sorununda bu ülkelerin görüşlerini desteklerken, diğer yandan bölgedeki konumu ile "enerji havuzu ve geçiş ülkesi" olma üstünlüğünü yakalamaya çalışmaktadır (Oğan, 2005).

Türkiye, Hazar Denizi petrollerinin ve doğal gaz rezervlerinin uluslararası pazarlara açılmış olması sonucunda, üretim ve özellikle dağıtımından pay alma fırsatını yakalamıştır. Türkiye'nin coğrafi konumu, doğanın zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını, talebi hızla artan batı ülkelerine taşımaya son derece elverişlidir. Türkiye'nin öncelikli hedefi, bu potansiyelin değerlendirilerek Türkiye'yi 21. yüzyılın "Avrasya Enerji Koridoru" konumuna getirmektir (Saatçioğlu ve Küçükaksoy, 2004: 29).

Türkiye orta Asya cumhuriyetleri ile ilişki kurmaya başlamasından bu yana stratejik bir karışıklık içinde olmuştur. Bazı politikalarını gerçekleştirme de azimli ve kararlı dururken bu politikaları gerçekleştirme araçlarında yetersiz kalmıştır (Yüce, 2006:354). Hazar bölgesine yönelik izlediği politikaların temelinde, Rusya'dan tamamen çekinen, bu nedenle de ABD ile birlikte hareket etme düşüncesi yer alırken; doğal gazda Rusya'ya

neredeysse bağımlı hale gelerek yanlış bir politika izlemiştir (Yüce, 2006:351-352). Öte yandan Türkiye, başlangıçtan bu yana Rusya ile bölgede gereksiz hasımlık yaratacak bir stratejiyi benimsememiş ve başta Bakû-Ceyhan olmak üzere önerdiği projelerde, Rusya ile işbirliği olanaklarını hep zorlamıştır (Vural, 2006: 113).

Hazar Havzası, Türkiye'nin Amerika ile ilişkilerinde işbirliği sahası olurken, genel niteliği "ekonomik işbirliği ve siyasi rekabet" olan Türkiye- Rusya ilişkilerinde, özellikle enerji nakil hatları konusunda, rekabetin en yoğun yaşandığı bölge olmuştur. Türkiye bölge ülkeleriyle askeri işbirliğini geliştirmeye çalışırken, Kafkasya İstikrar Paketi gibi girişimlere de öncülük etmekte ve NATO üyesi olma sıfatı Barış İçin Ortaklık projesinde bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinde ve etkin bir aktör olmasında önemli bir vasıta olmuştur (Balcer, 2009: 79-80). Elbette ki Türkiye tüm bu avantajların önünde bir takım engellerle de karşılaşmaktadır. Türkiye'nin havzaya yönelik politikalarının önünde en büyük engellerden biri Rusya'dır.

Rusya'nın Hazar Havzasında bulunan son derece yüksek miktarda doğalgaz ve petrolün uluslararası pazarlara ulaşmasında, dış satım hatlarını kontrolü altında tutarak bunun için de Avrupa'ya kendisinden başka doğalgaz satan bir devletin olmasını engellemeye çalışmaktadır. Ayrıca bölge ülkelerine göre nüfus ve ekonomik açıdan daha gelişmiş olması, bölge devletlerinin yöneticileriyle geçmişe dayanan ilişkiler, doğalgaz ve petrol ulaşım hatlarındaki egemenlik, bölgesel etnik sorunları kontrol etme gücü (Güney Osetya, Dağlık Karabağ, Abhazya), yeni bağımsız devletlerdeki Rus azınlıklar, Rusya'nın Türkiye'ye karşı avantajlı konumunu destekleyen temel sebeplerdir (Balcer,2009: 79-80).

Türkiye'nin bu engel karşısında bölgeye yönelik izlemesi gereken siyaset, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'na (2010:181) göre bölge devletlerinin Rusya'ya karşı statülerinin kademeli olarak güçlendirilmesi ve Hazar-Karadeniz bağlantısının bu cumhuriyetler üzerinden gerçekleşmesinin temin edilmesi ve İran ile aramızdaki ideolojik gerilimleri son vererek ekonomik işbirliğini sağlamlaştırmak yoluyla Rusya'nın bölge üzerindeki etkisini dengelenmesi şeklinde olmalıdır. Böylelikle Rusya'nın bölge üzerindeki nüfuzu azaltılarak Türkiye'nin bölge ülkeleri ile tarihi bağlarından hareketle ekonomik ilişkiler güçlendirilebilecektir. Ancak özellikle Sovyetler Birliği döneminde Türkiye'nin bölge ile bağları tamamen koptuğundan bu alanda sınırlı bilgiye sahip olmuştur. Bu nedenle Türkiye bölge ülkeleri ile tarihi bağlarını güçlendirmek için birtakım adımlar da atmıştır.

Gelişme yolundaki ülkelerle ticari, sosyal, siyasi, ekonomik, teknik, kültürel işbirliğini geliştirmek ve projeler hazırlamak amacıyla 1992'de Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Türk İşbirliği Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. 1993 yılında Türksoy adı verilen proje başlatılarak, Türk kültürünün korunması, sonraki nesillere aktarılması ve kültürel dayanışmanın sağlanmasına çalışılmaktadır (Kasım, 2009: 93-94).

Türkiye'nin Hazar bölgesine ilgi göstermesinin ekonomik olduğu kadar, siyasi ve stratejik

nedenleri olduğunu da belirtmiştik. Açık denizlere kıyıları olmayan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gazının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaşması Türkiye'ye göre, bir yandan bu ülkelerin bağımsızlıklarını pekiştirmek ve Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak, diğer yandan ise Türkiye'nin bölgedeki siyasi ağırlığını artırmak açısından önemlidir. Bu anlamda, bölgesel enerji kaynaklarının nakil yollarını kontrol etmek, Asya ve Avrupa arasında yer alan Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik önemini bir kez daha artırabileceği gibi Türkiye'nin Ortadoğu petrollerine ve Rus doğal gazına olan bağımlılığını da azaltabilecektir (Abdullayev, 1999: 263-264).

Türkiye için bölge ülkeleri içinde en önemli yeri Azerbaycan almaktadır. Azerbaycan ile etnik, kültürel ve dilsel yakınlığı mevcuttur. Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde, ilk tanıyan devletlerden biri Türkiye'dir. Azerbaycan, Türkiye açısından Orta Asya'ya açılmada bir köprü olarak görmektedir. Bu nedenle enerji kaynakları bakımından ülkenin istikrar içinde olması taraftarıdır. Ermenistan'ın, Azerbaycan topraklarını işgaliyle ortaya çıkan Yukarı Karabağ sorunu, Güney Kafkasya'da siyasi istikrarın, ekonomik gelişmenin ve bölgesel işbirliğinin önündeki en önemli engeldir. Yukarı Karabağ ihtilafı Azerbaycan'da bir milyonu aşkın insanın yerlerinden edilmesine ve Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgaline yol açmıştır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2009). Azerbaycan'daki siyasi istikrarsızlık Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle Türkiye Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik gücünün artması Türkiye'nin yararına. Ancak kabul etmek gerekir ki jeopolitik etkinliğin artmasına paralel olarak risk de artar. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından küresel güçler bölgede büyük bir çıkar mücadelesine girişmişlerdir. Türkiye konumu, ulusal menfaatleri ve ilişkileri gereği bu mücadelenin içerisinde olmak zorundadır (Akpınar, 2005: 245).

Hazar havzasının petrol açısından zengin bir kaynağı olduğunu belirtmiştik. Günümüzde önemli bir kaynak olan petrol doğal olarak küresel güçlerinde ihtiyaç duyduğu bir hammaddedir. ABD dünyanın en fazla petrol tüketen ülkesidir ve ihtiyaç duyduğu bu enerji kaynağını Ortadoğu'dan temin etmektedir. Ancak geçmişteki yaşanan petrol krizlerinden dolayı ABD ve batılı müttefikler çeşitli sıkıntılar yaşamışlardır (Gayıbov, 2005: 84).

ABD'nin Ortadoğu'yu işgal ederek bütün petrol coğrafyasına saldırıya kalktığı günümüzde ana hedeflerden biri de özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Hazar havzası olduğu anlaşılmaktadır (Çeçen, 2007: 249). Bu amacın ekonomik olmanın ötesinde stratejik yönü de vardır. ABD bölgeye yerleşerek Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu azaltmaya çalışmaktadır (Doyuran, 2005: 43). ABD'nin bölge stratejilerindeki diğer bir dayanak ise; Hazar Bölgesi'nde yeni bağımsızlığa kavuşan ülkeler ile ekonomik ve stratejik işbirliği yaparak hem Rusya'nın yeni yayılmacılık politikalarını hem de İran'ın bölge ülkeleri ile canlandırmaya çalıştığı ilişkileri engelleme düşüncesidir (Gayıbov, 2005: 84). İran ise Türkiye'nin ABD'nin bölgeye nüfuz etmesi için bir araç olduğunu düşünmektedir (Kasım, 2009: 93-94).

ABD'nin yanı sıra diğer bir küresel güç ise AB ülkeleridir. Türk cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafyada özellikle de Kafkasya'daki olacak ve olası siyasi gelişmelerden en çok etkilenecek ülkeler arasında AB ülkeleri gelmektedir. Çünkü AB ülkelerinin ABD'den de büyük hatta yaşamsal olarak nitelenebilecek çıkarları mevcuttur. Bu iki nedenden ileri gelmektedir. Bu ülkelerden sadece İngiltere'nin petrol üretmesi, diğerlerinin ise tüm petrol ihtiyaçlarını ithal yoluyla karşılamak zorunda olmalarıdır. Bu bakımdan AB için petrol "stratejik" bir madde olduğu gibi, petrolün kesintisiz ve güvenli ikmal de "yaşamsal" bir nitelik kazanmaktadır. İkincisi; AB ülkeleri petrol ihtiyaçlarının %40'ını Körfezden ithal etmeleridir. Son derece istikrarsız olan bu bölgeye bu denli bağımlı olmanın sağlıklı ve güvenli bir petrol ikmal politikasıyla bağdaşmayacağı açıktır (Doyuran, 2005: 48-50).

Eski sosyalist ülkeler çok uluslu firmaların biri üretim diğeri pazar aşaması olarak iki seviyede ilgilerini çekmiştir. Yani çok uluslu şirketler bu ülkelerde hem üretim aşamasında yer alarak hem de pazarlarını genişleterek önemli avantajlar elde edeceklerdir (Bilgin, 2005: 293). Bu düşünceyle AB'nin geliştirdiği projelerden "Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım-TACIS" (Technical Assistance to Commonwealth Independent States) programıyla yeni bağımsız Hazar Bölgesi ülkelerinin pazar ekonomisine geçmesini ve demokratikleşme yönünde önemli adımlar atmasını sağlaması hedeflenmiştir (Vural, 2005: 84). ABD ve AB tarafından bölgeye yönelik oluşturulan tüm bu stratejiler bölge üzerindeki etkiyi arttırmaya yöneliktir. Bu noktada bölgeden gelecek hammaddeler açısından enerji koridoru durumunda olan Türkiye ile ilişkiler de önem arz etmektedir.

Bu açıdan Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu enerji arzı güvenliğine katkı sağlayacak pek çok boru hattı inşa edilmiş ve yeni projeler üretilmiştir. Türkiye, geniş Hazar Havzası hidrokarbon kaynaklarının doğrudan batı pazarlarına ulaştırılmasını öngören ve *21. Yüzyılın İpek Yolu* olarak sunulan *Doğu-Batı Enerji Koridorunun* gerçekleştirilmesine ön ayak olmuştur. Kafkasya ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan boru hattı projeleri, bölgenin Batı ile entegrasyonu açısından yararlı olacaktır. Güvenli ve ticari açıdan kârlı boru hatları, bölgeye istikrar ve refahın getirilmesine katkı sağlayacaktır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2009).

Türkiye'nin bölge üzerinde bu kadar önemli bir konumda olmakla birlikte bölgeye yönelik siyasetinde yetersizlikler mevcuttur. Öncelikle bölgeye sadece ekonomik açıdan yaklaşmamalıdır. Konu ekonomik olmak bir yana stratejik açıdan da önemlidir. Bu noktada ise Türkiye'nin birçok avantajı vardır. Bu avantajlarını kullanmada bölgeye yönelik etkin bir siyaset anlayışı ile hayata geçirebilir.

Türkiye'nin Hazar Havzası'na yönelik siyasi eksikliklerinden bir diğeri ise Türkmenistan ve Kazakistan ile ilişkilerinde enerji kaynaklarına yönelik bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde; Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirirken Türkmenistan'ı ihmal edilmesi ve Rusya ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Kazakistan'la yeteri kadar yakınlık sağlayamaması bölgeye

yönelik yürüttüğü enerji politikasının temel eksikleri olarak görülmektedir (Vural, 2006: 118).

Türkiye'ye siyasi ve ekonomik alanda güç verecek potansiyel Kafkasya'da ve Orta Asya'da vardır. Bunlar ortak dil, etnik yapı ve kültürdür. Ayrıca soğuk savaş dönemini tehdit algılamaları SSCB'nin dağılması ve zayıflayan ideoloji açısından Türkiye için görece bir rahatlamadır. Tüm bu avantajları ile Türkiye'nin bölgeye yönelik siyaseti sadece boru hattı düzeyinde değil daha uzun vadeli ve çok yönlü olmalıdır. Dışlanan bir ülke olmaktan ziyade yatırım ve rezerv açısından payını arttıran bir ülke olması durumunda siyaseten de güçlenecektir (Yüce, 2006: 367-369).

6. SONUÇ

Ekonomik çıkarlar siyasi ilişkileri etkilemede önemli bir unsurdur. Siyasi nüfus ekonomik gelişmişlik ile doğru orantılıdır. Günümüzde petrol, doğalgaz gibi hammaddeler ekonomiye ve dolayısı ile siyasete de yön veren unsurlardır. Hazar günümüzde petrol yatağı olarak önemli bir alandır. Böylesine önemli bir alanın kıyıdaş ülkeler ve batılı ülkeler açısından da ekonomik önemi büyüktür. 1990'lara kadar hazar üzerinde hâkimiyet kuran Rusya 1991'de bu hâkimiyetini yeni kurulan devletlerle paylaşmak zorunda kalmıştır. Rusya Hazar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmeme peşindedir. Diğer ülkeler ise hazardan en çok payı alma yarışındalar.

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda Azerbaycan Hazar'ın sektörlere bölünmesi gerektiğini savunmaktadır. Kazakistan ise sektörlere bölme prensibine göre en çok payı alan ülke olduğu için Azerbaycan ile aynı görüşü savunmaktadır. Rusya ise Hazar'ın göl olduğu yönünde görüş belirtmektedir. Çünkü Hazar'a deniz statüsünün uygulanması Don ve Volga nehirlerini de kıyıdaş devletlere açılacaktır. Bu da Rusya'nın işine gelmemektedir. Türkmenistan'ın görüşü ise daha esnek ve değişkendir. Genel olarak baktığımızda da ikili anlaşmalarda çok fazla taraftar olmadığı görülmektedir. Türkmenistan'ın bu tutumu bölgeye ilgisiz kalmasına neden olmaktadır. İran ise sektörlere bölme prensibine karşı çıkmakta ve eşit paylaşımdan yana olmaktadır. Yani eşit paylaşım ile sektör bölgesinde %12 ile en az orana sahip olan İran bu oranı %20 ye çıkaracaktır.

Yapılan anlaşmalar ile Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan Hazar'ın statüsü konusunda genel olarak bir anlaşma sağladığı gözlenmektedir. Ancak diğer taraftan Türkmenistan ve İran bu anlaşmalara karşı çıkmadılar. Böylece sorun kıyıdaş ülkelerden çok Hazar'ın kuzey ve güneyi arasında gelişmeye başlamaktadır.

Sorun kuzey ve güney olarak iki gruba ayrılma yönünde eğilim göstermesi 5 taraf ülkenin farklı görüşler taşımaya göre olumlu bir gelişme olmakla birlikte sorunu çözmemektedir. Sorunun çözümü tüm ülkenin çıkarlarını ortak bir noktada birleştirme yönünde zor gibi gözükmektedir. Bu noktada Hazar bölgesindeki hukuki statü sorunu sadece kıyıdaş devletleri değil bu devletler ile ekonomik ve siyasi işbirliği içinde olan diğer devletleri de etkilemektedir.

Sovyet Rusya'nın çöküşü ile birlikte bağımsızlığını kazanan devletler bünyesinde çeşitli grupları barındırmaktadır. Yakın tarihte bağımsızlıklarını elde eden bu devletlerin karmaşık yapısı bölge istikrarını tehdit etmektedir. Etnik yapıdaki bu karmaşıklık, bölgede halen çatışmaların sürmesine neden olmakla birlikte bölge üzerindeki kaynaklar için oluşan rekabette buna sebep olmaktadır. Bu karmaşa bölgede etkili olmak isteyenlere de fırsat vermektedir.

Son dönemlerde batılı ülkelerinde bölgeye yönelik düşünceleri soruna uluslararası boyut kazandırmaktadır. AB ve ABD'nin petrol ve doğalgaz bakımından Ortadoğu'ya olan bağımlılığı nedeni ile bölgeye hakim olma isteği vardır. Batılı büyük devletlerin hazarın ekonomik kaynaklarından pay alma yarışı dikkatleri bu bölgeye çekmiştir. Sorunun çözüme kavuşmasını ve bölgede istikrar sağlanmasından yana olan batılı devletler bu bölgede kuracakları baskı ile çözümün parçası olabilirler. Fakat Rusya'nın bölge üzerinde nüfus sahibi olma isteği ve İran'ın ABD ile yaşadığı sorunlar ve petrol bölgesi olarak etkinliğini kaybetmek istemeyişi sorunun çözümüne engel de olabilir. Hazar havzasında adeta bir "Petrol Soğuk Savaşı" ortaya çıkmaktadır. Böylesi bir noktada küresel güçler ile Hazar havzası arasında Türkiye köprü konumundadır. Bu nedenle önemli bir yere sahiptir.

ABD dış politikasının ana unsuru enerji olduğundan Hazar havzasına yönelik politikalarını Türkiye üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu noktada Rusya ve Çin tarafından engelle karşılaşmaktadır. Bu durumda Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında stratejik davranması gerekmektedir. Türkiye'nin stratejisi enerji hattı olma yolunda olmaktan ziyade bölgeye yönelik politikalarında çok yönlü bir siyaset izlemelidir.

KAYNAKÇA

"Enerjik Fırtına Denizi: Hazar", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=12061>, (Erişim Tarihi: 11.12.2008)

"Hazar Zirvesi Sona erdi", http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/197200/Hazar_zirvesi_sona_erd.html (Erişim Tarihi: 01.02.2014)

"Overview Of Oil and Natural Gas In The Caspian Sea Region", <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=CSR>, (Erişim Tarihi: 01.02.2014)

Abdullayev, C. (1999), "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:48, ss.255-290

Akpınar, E. (2005), "Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 2 (2005) 229-248*

Aras, B.ve Okumuş, A. (2000), "Basra Körfezi Güvenliği ve Hazar Zenginlikleri", <http://www.asam.org.tr/temp/temp1107.pdf> ,ss.60-70

Bahgat, G. (2004), “The Caspian Sea: Potentials and Prospects”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Vol: 17, No: 1, pp. 115–126

Bahgat, G. (2005), “Energy Security: The Caspian Sea.” *Minerals & Energy* Vol: 20 No: 2, pp. 3-15.

Balcer, A. (2009), “The Future of Turkish-Russian Relations: A Strategic Perspective.” *Turkish Policy Quarterly* (Spring 2009), pp.77-89.

Bilgin, M. (2005) , *Hazar’da Son Darbe*, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.

Bilici, A. (1998), “Petrolü, Doğal Gazı ve Havyan Var Statüsü Yok”, *Aksiyon*, 30 Mayıs-5 Haziran 1998. s. 42-44.

Cabbarlı, H. (2006), “Hazar’ın Hukuku Statüsü”,

<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=89>, (Erişim Tarihi: 11.11.2008)

Croissant, C. M. & Croissant, M. P. (1996), “Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımalar”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 4, Kış 1996/97, ss.23-49.

Çeçen, A. (2007), *Türkiye’nin B Planı*, Ankara: Fark Yayınları.

Çolakoğlu, S. (1998), “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, No: 1-4, Ocak-Aralık 1998, ss. 109-122.

Dabiri, M. R. (1994) “A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basis for Peace and Development”, *The Iranian Journal of International Affairs*, Vol. 6, No. 1-2, Spring-Summer, pp. 28-46.

Davutoğlu, A. (2010), *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.

Doyuran, S. Z. (2005), *Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dış Politikasına Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme.

Ertan, F. (2007), “Yine Sonuç Yok”, *Zaman Gazetesi*, 06.07.2007.

Gayıbov, A. (2005), *Hazar Havzası’nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, İstanbul.

Kasım, K. (2009), *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınları.

Kona, G. (2005), “Azerbaycan’ın Petrol Rezervleri Açısından Arz Ettiği Önemin Hazar Havzası Bağlamında İfadesi”, *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi “Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine” III. Uluslararası Folklor Sempozyumu*, 114-136, Bakü, 2-5 Ekim 2005

Küçükaksoy, İ. (2002), *Türkiye’nin Enerji Politikası ve Hazar Enerji Havzası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Naciye Saraç, (2007), ”Hazar Zirvesi Yeni İttifaklar Doğurdu”, <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=272>, (Erişim Tarihi: 11.12.2008)

Oğan, S. (2005), “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, <http://www.turksam.org/tr/a153.html>, (Erişim Tarihi: 11.12.2008)

Purtaş, F. (2004), “Hazar Bölgesi’nde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı”, <http://www.turksam.org/tr/a21.html>, (Erişim Tarihi: 11.12.2008)

Şir, A.Y. (2008), “Hazar’ın Statüsü, Jeopolitiği ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri”, *Global Strateji Enstitüsü, Yıl:3, Sayı: 12*, ss.120-130

TC Dışişleri Bakanlığı, [http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/Türkiye'nin%20Enerji%20Stratejisi%20\(Ocak%202009\).pdf](http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/Türkiye'nin%20Enerji%20Stratejisi%20(Ocak%202009).pdf), (Erişim tarihi 11.04.2010)

TC Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi 11.04.2010)

Terzioğlu, S. (2008), “Hazar’ın Statüsü Hakkında Hazar’ın Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurulu, OAKA, Cilt:3, Sayı: 5*, ss. 26-47.

Tuncer, H. (2009), *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ünal, Ö. F. (1999), “Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu”, *Journal of Qafqaz University*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss.19-32.

Vural, Z. ,(2006), *Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslar Arası Politikadaki Yeri ve Türkiye’ye Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Ankara.

Yüce, Ç. K. (2007), “Avrasya’da Yaşanan Enerji Savaşları Sürecinde Türkiye’nin Siyaseti Ne Olmalı?”, *2023*, Sayı:77, Eylül, ss.42-54.

Yüce, Ç. K. (2006), *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele*, Ankara: Ötüken Yayınları.